

L. MULEVIČIUS

SOCIALINĖ PSICHOLOGIJA IR ISTORIJS TYRINĖJIMAI

Kai kurie socialinės psichologijos klausimai jau buvo paliesti antikos ir viduramžių filosofų darbuose¹. Tačiau socialinė (arba visuomeninė) psichologija kaip atskira mokslo šaka susiformavo žymiai vėliau, kai ji atsiskyrė nuo kitų artimų jai visuomeninių mokslų — psichologijos ir sociologijos. Vieni galvoja, kad tai įvyko XIX a. antroje pusėje Vokietijoje, Anglijoje, Prancūzijoje, Rusijoje, o kiek vėliau ir Jungtinėse Amerikos Valstijose². Šiuo atveju socialinės psichologijos mokslo pradžia siejama su vokiečių filosofų ir kalbininkų M. Lacarous (M. Lazarus) ir H. Šteintalio (H. Steintal) 1860 m. pasiūlyta programa tautų psichologiją tyrinėti, remiantis kalbotyra ir mitologijos analize³. Kiti socialinės psichologijos susiformavimą nukelia į pačią XIX a. pabaigą ir XX a. pradžią arba mano, kad jos formavimasis tebesitęsia iki šiol⁴.

Pradžioje socialinė psichologija pasireiškė kaip tautų psichologija (W. Wundt ir kt.), kai iš idealistinių pozicijų imta tyrinėti kolonijų tautas. Ilgainiui socialinės psichologijos problematiką imta konkretizuoti ne tik kalbininkų bei psichologų, bet ir archeologų, etnografų, istorikų, teisininkų, psichiatrų ir kitų mokslo šakų atstovų tyrinėjimuose.

Tarybiniai mokslininkai socialine psichologija susidomėjo jau trečiame—ketvirtame dešimtmėčiuose. Tačiau pirmieji bandymai buvo nesėkmingi. Įsigalėjo nuomonė, kad socialinė psichologija yra buržuazinės psichologijos šaka ir nepriimtina tarybinei psichologijai. Klausimus, kuriuos buržuaziniai mokslininkai skiria socialinei psichologijai, sėkmingai sprendžiąs istorinis materializmas bei kiti visuomenės mokslai. Šiai pažiūrai atstovavęs S. Rubinšteinas rašė: „Skelbti atskirą istorinę psi-

¹ H. Hiebsch, M. Vorweg, Einführung in die marxistische Sozialpsychologie. Berlin, 1966, S. 11—13.

² Б. Д. Парыгин, Социальная психология как наука, Л., 1967, стр. 7.

³ H. Hiebsch, M. Vorweg, Einführung in die marxistische Sozialpsychologie, S. 15.

⁴ S. Baley, Wprowadzenie do psychologii społecznej, Warszawa, 1961, str. 26; Т. Шубутани, Социальная психология, М., 1969, 11, 17, 23—24. Šiuose veikaluose yra plati užsienyje išleistų socialinės psichologijos darbų bibliografija.

chologiją — reiškia ginti reakcionierių numylėtą „socialinę psichologiją“, kuri yra ne kas kita, kaip bandymas psichologizuoti sociologiją, t. y. į visuomeninių reiškinių tyrinėjimo sritį pratempti idealizmą“⁵.

Tokios nuomonės nepagrįstumas palaipsniui buvo atskleistas po TSKP XX suvažiavimo. Nemažą vaidmenį suvaidino TSRS Mokslų akademijos 1962—1964 m. suorganizuoti visuomeninių mokslų uždavinių ir metodologijos svarstymai. 1964 m. sausio mėn. įvyko TSRS MA Prezidiumo visuomeninių mokslų sekcijos išplėstinis posėdis, kuriame buvo apsvarstytas akademikų P. Fedosejevo ir J. Francevo pranešimas „Apie istorijos metodologinių klausimų sprendimą“. Pranešime buvo pažymėta, kad „asmens kulto įtakoje istorijos mokslo objektas dar neseniai buvo suprantamas susiaurintai, vienpusiškai. Visuomenės istorija buvo suprantama kaip gamybinių jėgų ir gamybinių santykių istorija. Prie šito dar buvo priduriama, kad istorijos mokslas turi domėtis liaudies masių, kaip materialinių gėrybių gamintojų, istorija. Žinoma,— tęsiama pranešime,— gamybos vystymasis ir liaudies masių gamybinė veikla yra istorinio proceso pagrindas. Ekonominio vystymosi istorija — visų istorinių reiškinių raktas. Tačiau būtų neteisinga manyti, kad visuomenės istorija yra tik jos ekonominė istorija. Taip istoriją suprato ekonominio materializmo atstovai“⁶.

Žurnalo „Voprosy istorii“ vyriausiojo redaktoriaus V. Truchanovskio ir istoriko bei filosofo B. Poršnevo pasisakymuose buvo pabrėžta, kad reikia rašyti gyvą istoriją, parodyti žmonių emocijas ir aistras; didesnę dėmesį reikia skirti antstato klausimams, viešpataujančių klasių idėjoms, nuotaikoms, liaudies moralinei-psichinei padėčiai, t. y. socialinės psichologijos klausimams bei visuomenės sąmonei⁷.

Socialinės psichologijos klausimams didelį dėmesį parodė TSRS Mokslų akademijos Filosofijos institutas, kuriame 1963 m. pradėjo veikti istorijos mokslo filosofinių problemų seminaras. Leningrade įsikūrė visasąjunginis socialinės psichologijos problemų komitetas, vadovaujamas filosofo B. Parygino. Socialine psichologija ėmė domėtis Sibiro moksliniai centrai, Estijos ir kitų respublikų mokslininkai.

1966—1967 m. žurnalas „Voprosy istorii“ suorganizavo diskusiją apie naciją⁸. Ypač daug knygų ir straipsnių socialinės psichologijos

⁵ С. Рубинштейн, Бытие и сознание, М., 1957, стр. 240.

⁶ «История и социология», М., 1964, стр. 9.

⁷ Ten pat, p. 134—136, 155—158.

⁸ Išspausdintuose straipsniuose buvo paliesti ir socialinės psichologijos klausimai. Pavyzdžiui, žr. А. Горячева, Является ли психический склад признаком нации? — «Вопросы истории», 1967, № 8.

klausimais pasirodė pastarojo dešimtmečio viduryje. Reikia pridurti, kad ir iki šio socialinės psichologijos atgijimo bei naujo teorinio pagrindimo kai kurie tarybiniai istorikai, pavyzdžiui, M. Pokrovskis, E. Tarle ir kiti, savo kūriniuose, remdamiesi konkrečia istorine medžiaga, praktiškai sprendė socialinės psichologijos klausimus⁹.

Kas yra socialinės psichologijos tyrimo objektas bei kokie yra jos uždaviniai, vieningos nuomonės nėra. Vieni mano, kad svarbiausias uždavinys esąs tyrinėti asmenį, kiti — kolektyvą, t. y. įvairias visuomenės grupes, sluoksnius, klases¹⁰. Priimtinausia, atrodo, yra nuomonė, kad tyrimo objektas yra grupinė (kolektyvinė, masinė) psichologija, kuri pasireiškia kaip bendros veiklos pagrindu atsirandantis tarpusavio psichologinis bendrumas, taip pat psichinė individo padėtis kolektyve ir jo elgesio ypatybės. Tokią nuomonę yra pareiškęs B. Paryginas¹¹. Panašiai kiek anksčiau yra pasisakęs ir istorikas medievistas A. Gurevičius¹².

Socialinės psichologijos objekto turinį arba jos kategorijas sudaro reikmės, interesai, jausmai, nuotaikos, įpročiai, papročiai, tradicijos, mados, susižavėjimai, įsitikinimai, valia, visuomeninė nuomonė.

A. Goriačeva socialinės psichologijos komponentus skirsto į tris grupes¹³. Pirma — psichinė sandara. Jos svarbiausia pasireiškimo forma yra socialinės grupės, klasės, nacijos socialinis charakteris. Socialinis charakteris suprantamas kaip pastovių psichinių savybių visuma (drąsa, ryžtingumas, tikslo siekimas, kolektyviškumas, abejingumas, individualumas, taikingumas, karingumas ir kt.). Be to, sudėtine psichinės sandaros dalimi yra įpročiai, papročiai, tradicijos, prietarai. Antra — socialinės psichologijos emocinės savybės arba emociniai ir intelektualiniai ekonominių, gamybinių, buitinių, politinių ir gamtinių sąlygų atspindžiai. Prie jų priklauso jausmai (nacionaliniai, patriotiniai, estetiški, moraliniai, religiniai, revoliucinio heroizmo, tautų draugystės, šovinistiniai), nuotaikos, idealai, lūkesčiai, reikmės, interesai (reikmės

---

⁹ Įdomu pastebėti, kad tarp anksčiau socialinės psichologijos problemas nagrinėjusių mokslininkų minimas ir Lietuvoje gyvenęs istorikas ir filosofas L. Karsavinas (1882—1952), kurio pagrindinis veikalas yra „Europos kultūros istorija“, t. 1—5, Kaunas, 1931—1937. Žr. A. Gurevič, Некоторые аспекты изучения социальной истории (общественно-историческая психология).— «Вопросы истории», 1964, № 10, стр. 54.

¹⁰ В. Колбановский, Предмет, метод и актуальные проблемы советской общественной психологии.— Кн.: «Проблемы общественной психологии», М., 1965, стр. 137.

¹¹ Б. Парыгин, Социальная психология как наука, стр. 64.

¹² А. Гуревич, Некоторые аспекты изучения социальной истории, стр. 51.

¹³ А. Горячева, О некоторых категориях социальной психологии (к вопросу о структуре общественной психологии).— Кн.: «Проблемы общественной психологии», стр. 198—234; Т. Соболев, Проблемы общественной психологии в исторических исследованиях.— Кн.: «Критика новейшей буржуазной историографии», Л., 1967, стр. 102—103.

ir interesai gali būti materialinio ir dvasinio pobūdžio). Trečia — socialinio-psichologinio žmonių bendravimo reiškiniai. Jie pasireiškia įsitikinimu, įtaiga, pamėgdžiojimu, gandai, panika, mada. Mada pasireiškia ne tik apsirengime ir buityje, bet ir mene, ideologijoje, moksle.

Pagal jų pastovumo laipsnį¹⁴ socialinės psichologijos reiškiniai kar-tais skirstomi į santykinai pastovius (psichinė sandara, psichinis tipas, profesinio bendrumo charakteris) ir santykinai nepastovius (nuotai-kos¹⁵, jausmai).

Skirtingai nuo teoriškai susistemintos sąmonės, ypač ideologijos ir mokslo, socialinė psichologija formuojasi, veikiama socialinių-psicholo-ginių dėsnių, kurie nesutampa su loginio mąstymo dėsniais. Ypač sudė-tingas yra ideologijos ir socialinės psichologijos santykis. A. Uledovo nuomone, socialinė psichologija apima „politines, teisingas, moralines ir kitas idėjas bei vaizdinius, bet ne teorijos, pažiūrų sistemos forma, kaip ideologijoje, o visų pirma įsitikinimų, religinių pažiūrų, socialinių nu-sistatymų forma, suvokiant tikrovę ir santykį su ja. Jeigu ideologijoje idėjas ir pažiūras skiriame pirmiausia pagal jų turinį, tai visuomeninėje psichologijoje jau susiduriame su žmonių (grupių, klasių) įsitikinimais, t. y. su tuo, kokių laipsnių ideologiniame darbo procese masėse sklei-džiamos idėjos ir pažiūros užvaldė masių sąmonę, tapo jų elgesio sti-mulais“¹⁶.

Klasės ne aklaui seka paskui partijas ir vadus, kovojančius dėl jų geresnės padėties. Antra vertus, dalis masių gali nueiti ir paskui tokius vadus, kurie veda į nusikaltimą žmonijai (fašizmas). Taigi masių nuotai-kos ne visuomet gali būti objektyviu visuomenės pažangos vertinimo kriterijumi. Kaip ir kada tos nuotaikos priartėja arba sutampa su objek-tyviu pažangos atspindėjimu? Norint atsakyti į šį klausimą, reikia tirti visuomenės grupės (minios, klasės) sąmoningumo ir organizuotumo laips-nį. To negana. Kiekvienu konkrečiu atveju teks smulkiai analizuoti vei-kiančių jėgų priežastis bei kryptis, situaciją bei epochą.

Aiškinant sukilimų ir revoliucijų pralaimėjimo priežastis, nepakan-ka nurodyti, kad į judėjimą vadovai nesugebėjo įtraukti liaudies masių. Liaudies dalyvavimas sukilimuose — ne samdytos kariaunos sandėris su valdovu dėl kainos. Liaudis turi savo siekimus. Būtent juos ir reikia

¹⁴ Б. Поршнев, Элементы социальной психологии.— Кн.: «Проблемы общественной психологии», стр. 182.

¹⁵ Istorikė M. Gromyko nuotaikas skirsto į pastovias (atktyvias, kryptingas, parem-tas įsitikinimais) ir nepastovias (atsirandančias stichiškai). Žr. М. Громько, Социальное настроение как категория общественно-исторической психологии.— Кн.: «Бахрушин-ские чтения 1966 г.», вып. 1, Новосибирск, 1968, стр. 27, 31.

¹⁶ А. Уледов, Структура общественного сознания. Теоретико-социологическое исследование, М., 1968, стр. 180.

aiškinti, lyginant su vadovų įsitikinimais ir siekimais, kartu atsižvelgiant į kitus veiksnius bei įtakas.

Kaip ir koku laipsniu psichinį gyvenimą sąlygoja istorijos procesas ir — atvirkščiai — psichinis gyvenimas veikia istorijos procesą? Į šį klausimą, A. Gurevičiaus nuomone, nepakanka atsakyti žinomais (nors ir neabejotinai teisingais) teiginiais, kad sąmonė būties atžvilgiu yra antrinė, kad psichika priklauso nuo aplinkos arba kad mases užvaldžiusi idėja tampa materialine jėga. Idėjos žmonių yra suvokiamos subjektyviai, jos sukelia ne tik racionalią, bet ir emocinę reakciją. Iš kitos pusės, idėją kuriantis veikėjas taip pat yra veikiamas žmonių siekimų, jausmų¹⁷.

Socialinė psichologija labiau už ideologiją priklauso nuo ekonominių-socialinių sąlygų. Todėl ji judresnė, joje stipriau pasireiškia stichiniai elementai. Politiniame gyvenime, partijų veikloje lemiamą vaidmenį vaidina ideologija. Ideologija, mokslas ir socialinė psichologija atspindi tam tikros epochos visuomenės sąmonę.

Filosofinėje literatūroje daugiausia dėmesio skiriama socialinės psichologijos bendriesiems teoriniams klausimams. Tačiau kai kuriuose filosofų, o ypač istorikų, darbuose yra paliečiami ir socialinės psichologijos šaltinių bei metodo klausimai. Tyrinėjant tokį svarbų klausimą, kaip masių nuotaikos, analizuojami konkretūs istoriniai įvykiai ir literatūra apie jų vertinimą¹⁸.

Revoliucinėms masių nuotaikoms nagrinėti daug dėmesio skyrė B. Poršnevas ir G. Sobolevas¹⁹. Jie atkreipė dėmesį į tai, kad V. Lenino susidomėjimas socialinės psichologijos tematika padidėdavo revoliucijų laikotarpiais. Ir suprantama. V. Leninas nuolat pabrėždavo, jog revoliucinės masių nuotaikos (kai „apačios“ nebenori seno) yra būtina revoliucinės situacijos sąlyga.

B. Poršnevas įrodinėja, kad nėra žmonių grupių („mes“), kurios būtų izoliuotos nuo kitų žmonių grupių („jie“). Todėl, anot jo, labiausiai perspektyvu būtų tyrinėti ne kraštutinės opozicijos „jie ir mes“ variantus, o tarp jų esančią situacijų gamą²⁰.

Tokias pat išvadas istorikai padarė, dirbdami praktinį darbą. Pa-
vvyzdžiui, ilgą laiką tarybinė istoriografija mažai domėjosi eile buržuazinių partijų, veikusių įvairiais Rusijos revoliucijų laikotarpiais. Dabar padidėjo susidomėjimas ir tomis partijomis, kurių veiklos pobūdis ir

¹⁷ А. Гуревич, Некоторые аспекты изучения социальной истории, стр. 61.

¹⁸ Б. Парыгин, Общественное настроение, М., 1966, стр. 327.

¹⁹ Б. Поршнев, Социальная психология и история, М., 1966, стр. 213; Т. Соболев, Проблемы общественной психологии в исторических исследованиях.

²⁰ Б. Поршнев, Социальная психология и история, М., 1966, стр. 92.

programos skyrėsi nuo pačių dešiniųjų partijų („jie“), bet kurios turėjo tam tikrą įtaką visuomenei.

A. Gurevičiaus nuomone, socialinės psichologijos uždaviniai yra susiję pirmiausia su priežastingumo istorijoje supratimu, antra — su visuomenės struktūrine analize²¹. Pagrindinę žmonių grupę pagal reikšmę istorijos procese sudaro klasė. Tačiau ji nėra vieninga ir susideda iš įvairių socialinių grupių, kurios istorikų yra skirstomos pagal juridinę ir turtinę padėtį. Pavyzdžiui, feodalizmo epochos valstiečiai gali būti skirstomi pagal kategorijas (priklausomumą), rentos formą ir dydį, aprūpinimą žeme. Nevienodi tų grupių materialiniai interesai atsispindėjo ir jų psichinėje sandaroje.

Tokią visuomenės vienetą kaip šeima, A. Gurevičiaus nuomone, nepakanka tyrinėti turtiniu ir gamybiniu aspektais. Reikia kreipti dėmesį į šeimos narių tarpusavio santykius, etiką, dvasinę atmosferą, reikia aiškinti, kokie buvo šeimų santykiai kaimo bendruomenėje, neapsiribojant bendruomenės santykių su feodalu ir valstybe tyrimu.

Kitas feodalinės visuomenės junginys yra miestas. Jeigu šeimoje A. Gurevičius mato „atominę“ struktūrą, tai kaimo bendruomenėje ir mieste jis pastebi „molekulinę“ struktūrą. Tyrimo objektus mieste sudaro cechai, gildijos, brolijos. Tos korporacijos, priešingai kaimo bendruomenėms, buvo uždaros (į jas reikėjo įstoti), ir jų santykis su šeimomis taip pat buvo kitoks. Iki kapitalistinės visuomenės formacijos gamyba, ypač amatai, buvo susijusi su religija, ritualais, magija, menu, morale. Menas buvo pajungtas ritualams ir suvokiamas kaip magijos priemonė. Sudėtingais tarpusavio ryšiais buvo susijusi teisė, religija ir politika. Visos visuomenės veiklos formos ir ryšiai amžininkų buvo suvokiami kaip organiška visuma. Todėl socialinis gyvenimas viduramžiais buvo menkai diferencijuotas²².

Kaip svarbu istorikams atsižvelgti į visas visuomenės gyvenimo puses, rodo šis pavyzdys. Istoriografijoje žinomas ginčas apie Hanzos pirklių pelno dydį. Daugelis istorikų mano, kad tas pelnas buvęs labai mažas. Pagaliau istorikai atkreipė dėmesį į tai, kad pirkimo vietose pirkliai naudojo didesnius, o pardavimo vietose — mažesnius to paties pavadinimo matus, o kai pirkdavo nesveriamas prekes, pavyzdžiui, kailius, — gaudavo priedų. Tad žymią dalį pelno sudarė prekių likučiai²³. Užmaskuotą pelno dalį išaiškinti istorikams padėjo „teisingos kainos“ principas, pagal kurį

²¹ А. Гуревич, Некоторые аспекты изучения социальной истории, стр. 54—56.

²² Ten pat, p. 57—60.

²³ И. Клейнберг, Цены, вес и прибыль в посреднической торговле товарами русского экспорта в XIV — начале XV в.— Кн.: «Экономические связи Прибалтики с Россией», Рига, 1968, стр. 46.

viduramžiais buvo laikoma gėdingu dalyku parduoti brangiau, negu buvo mokėta. Lietuvos kaimuose supirkėjai naudodavo „sunkesni“ pūdą arba didesnius, nei mieste naudojami, saikus.

Lietuvos tarybiniai istorikai, o ypač literatūros tyrinėtojai, yra nemaža pasidarbavę biografijos žanre. Iš istorikų darbų paminėtinos J. Jurginio knygos apie F. Nanseną ir M. Katkų, V. Merkio apie L. Janavičių, Dalevskius ir įvairių autorių darbai apie V. Kapsuką bei kitus revoliucijos veikėjus. Tuose darbuose pagrindinis dėmesys skiriamas atskirų asmenų pažiūroms. Kolektyvinės psichologijos atspindžių Lietuvos istorikų darbuose maža terasime. Socialinės psichologijos komponentai silpnai panaudoti apibendrinančio pobūdžio darbuose ir net darbuose apie klasių kovą, pavyzdžiui, sukilimus, valstiečių judėjimą.

Tyrinėjant Lietuvos istoriją, socialinės psichologijos atspindžių gali būti ieškoma jau anksčiau paminėtose praeities gyvenimo srityse. Ypač svarbu išaiškinti visuomenės grupių ir klasių nuotaikas ir įsitikinimus politinio ir ideologinio gyvenimo pakopose bei posūkiuose: karų, sukilimų, revoliucijų, Lietuvos krikšto, perėjimo iš vienos formacijos į kitą, žymesnių ekonominių pasikeitimų, kultūrinio gyvenimo pakilimo ar smukimo laikotarpiams. Jeigu istoriko temos pobūdis ir nereikalauja specialiai tirti tam tikro laikotarpio socialinės psichologijos, tai jis vis tiek turi į ją atsižvelgti.

Jeigu į socialinę psichologiją neatsižvelgiama arba jeigu ji suvokiama neteisingai, iškyla istorijos modernizavimo pavojus.

Kai kuriuose tarybinių ir Lenkijos liaudies respublikos istorikų darbuose 1863 m. sukilimo agrarinė programa kritikuoja dėl to, kad joje nenumatyta dvarų (palivarkų) žemės išdalinimo. Lietuvos valstiečių kovos už žemę faktai nerodo, kad, tiek vykdant 1861 m. reformą, tiek ir vėliau, iki pat 1905 m. revoliucijos, valstiečiai būtų reikalavę žemių, kuriomis jie nesinaudojo iki baudžiavos panaikinimo. 1863 m. sukilimo oficialioji agrarinė programa skelbė, kad visa valstiečių turima žemė be išpirkos mokesčio atiduodama jų nuosavybėn. Nuo sukilimo programos valstiečių reikalavimai skyrėsi tik tiek, kad valstiečiai reikalavo grąžinti baudžiavos panaikinimo išvakarėse atimtas žemes. Gauti žemės siekė ir kai kurie nežemiai valstiečiai. Sukilimo programa buvo kompromisas tarp dešiniųjų sukilimo jėgų (dvarininkų) ir kairiųjų (revoliucinių demokratų). Tačiau dvarininkai atkakliai siekė, kad programa nebūtų įgyvendinta agrarinėje srityje. Tuo tarpu revoliuciniai demokratai stengėsi ją įgyvendinti, ir kitos programos, skirtingos oficialiajai, jie praktiškai nekėlė. Kaip žinoma, ir RSDDP nuo reikalavimo grąžinti valstiečiams „atraižas“ prie visos dvarininkų žemės eksproprijavimo programos perėjo tik 1905 metais. Tad kodėl iš revoliucinių demokratų reikalaujama to žymiai

anksčiau? Sukilime dalyvavusias socialines grupes kartais nepagrįstai bandoma pastūmėti kairėn.

Istorikų tyrinėjimai rodo, kad alodines teises į žemę Lietuvos valstiečiai galutinai prarado XVI a. pabaigoje. Tačiau savo teisių į žemę valstiečiai nenorėjo atsisakyti ir po to. Todėl žemvaldžiai valstiečiams pakartotinai primindavo draudimą pardavinėti žemę. Beje, valstiečių noro valdyti pagrindinę gamybos priemonę — žemę — negalima besąlygiškai sutapatinti su buržuazinės nuosavybės sąvoka. 1861 m. reforma valstiečius padarė žemės savininkais, tačiau turimą žemę sava žeme valstiečiai laikė ir anksčiau. Vykdam reformą, dalis tos žemės pasidarė „ginčijama“. Valstiečiai ja naudojosi savavališkai. Tačiau kaip šie valstiečiai pažiūrėtų į istoriką, kuris pareikėtų, kad valstiečiai dvaro žemes grobė? Sprendžiant tokius ir kitus panašius klausimus, reikia įsigilinti ne tik į juridinę, bet ir į faktinę klausimo pusę, į socialinę psichologiją.

Tyrinėjant istoriją, tenka nustatyti ne tik įvairių socialinių grupių psichologinius bendrumus ir skirtumus, bet ir tai, kaip tų pačių socialinių grupių psichologija keitėsi istorijos metu. Todėl praeities epochų socialinės psichologijos tyrimai yra daugiaplaniai. Be to, reikia nepamiršti, kad visi istoriniai procesai, ypač naujos socialinės psichologijos formavimasis, trunka pakankamai ilgai.

Tiriant socialinę psichologiją, labai svarbu nenusižengti istoriškumo principui. Pavyzdžiui, jeigu faktą ar reiškinį vertina ne amžininkai, o vėlesnės kartos, tai lemiamą vaidmenį gali suvaidinti vertintojų epochos dvasia. Antai 1877 m. Luokėje žmonių minia kaip pagarsėjusį plėšiką ir arkliavagį viešai nužudė Tada Blindą. Niekas jo negynė. Po 30 metų jis buvo išgarsintas kaip „svieto lygintojas“, vargšų gynėjas. Tokiam masių nuomonės pasikeitimui lemiamą poveikį turėjo 1905 metų revoliucija. Išaiškinti Tado Blindos, kaip istorinio asmens, biografiją (tai dar nepadaryta), matyt, bus lengviau, negu atsakyti į klausimą, kada ir kaip Lietuvoje atsirado turtinės lygybės idėja, suvaidinusi tam tikrą vaidmenį buržuaziniame-demokratiname judėjime. Legendomis išgarsintų plėšikų buvo ir kituose kraštuose. Kyla klausimas, kur tie „lygintojai“ buvo tikri, kam mums ir kitiems tuos „lygintojus“ prirėkė išsigalvoti. Estai, kurie „tikro lygintojo“ taip pat neturėjo, juo padarė paprastą plėšiką Jūrį Rumą. Jo garbei neseniai (kaip „tikram“) buvo pastatyta operetė.

Tyrinėjant dabartinės socialinės psichologijos problemas, naudojamosi laboratoriniais ir lauko metodais, anketomis. Kitokia yra istorinės socialinės psichologijos tyrimo metodika. Anksčiau gyvenusios žmonių kartos į mums rūpimus klausimus atsakymus jau yra davusios. Tačiau jie yra fragmentiški, nelengvai surandami, sunkiai iššifruojami, iš pirmo žvilgsnio net prieštaringi.

Istorinės socialinės psichologijos metodika kol kas beveik nenagrinėta. Pirmiausia pasigendama sąvokų sistemos ir terminologijos. (Beje, labai neapibrėžtos yra ir istorikų naudojamos sociologijos kategorijos, tokios, kaip *masės*, *plačiosios masės*, *liaudies masės*, *liaudis*, *darbo liaudis*, *sąmoningumas*.) Mažai dėmesio skiriama tokių kategorijų, kaip *laiko dvasia*, *tautų nuotaika*, *minia* ir kt.. analizei. Minios analizei užsienio socialinės psichologijos specialistai skiria labai didelį dėmesį. A. Gurevičius, apžvelgęs Ž. Lefevro (G. Lefebvre), A. Sobulio (A. Soubul), G. Riude (G. Rude) ir kitų istorikų veikalus apie Prancūzijos XVIII a. revoliuciją, pastebėjo, kad „minia“ nėra beveidė masė, o susideda iš savo įsitikinimus bei siekimus turinčių socialinių grupių, kad minia nebuvo tokia akla ir nesąmoninga, kokią ją pavaizdavo buržuaziniai istorikai²⁴. Minios problemą liečia kai kurie užsienio istorikai marksistai.

Šaltiniai, kurie naudojami ideologijai tyrinėti, tinka ir socialinei psichologijai. Tai literatūros, filosofijos veikalai, memuarai, paprotinės teisės šaltiniai. Valstiečių tarpusavio santykius gerai atspindi valsčių valdybų dokumentai. Tačiau jie neprivalėjo būti ilgai saugomi, buvo periodiškai naikinami, todėl jų išliko labai nedaug. Vilniaus bei Kauno archyvuose saugomi gausūs, bet mažai panaudoti teismų dokumentai. Jie yra vertingas socialinės psichologijos šaltinis. Kai kurie istorikai nekreipia dėmesio į gandas, kaip neturinčius „realaus“ pagrindo, neįgyvendintus sumanymus. Tuo tarpu įstatymų projektai klasės, pavyzdžiui, dvarininkų, siekimus kartais atspindi kur kas geriau, negu patys įstatymai, kurie yra tam tikro kompromiso rezultatas.

Socialinės psichologijos problemų sprendimas istorijos veikalus ne tik pagyvina, bet ir padeda pilniau, objektyviau atskleisti visuomenės vystymosi dėsningumus, spręsti bendrus istorijos metodologijos klausimus. Lietuvos istorikai socialinei psichologijai taip pat turėtų skirti daugiau dėmesio. Pastaruoju metu plečiama istorijos tyrinėjimų tematika sudaro palankias tokiam dėmesiui sąlygas.

---

²⁴ А. Гуревич, Некоторые аспекты изучения социальной истории, стр. 64—65.